

Volume: 46 / 2024

Economy and Innovation

ISSN: 2545-0573

For more information contact : editor@gospodarkainnowacje.pl

GOSPODARKA I

BADIIY TARJIMA JARAYONIDA IBORA VA FRAZELOGIZMLARNI TARJIMA QILISHDAGI MURAKKABLIKLAR VA STRATEGIK YONDASHUVLAR

Rayimov Doston Abduvali o`g`li*Navoiy davlat pedagogika institute Chet tillar fakulteti Ingliz tili va adabiyoti yo`nalishi magistratura talabasi***D.X.Kosheva***Ilmiy rahbar dotsent, PhD***ARTICLE INFO.****Abstract:**

Keywords: *badiiy tarjima, professional tarjima, erkin birikma, semantik struktura, aniqlanmishli iboralar, ravishli iboralar, so`zma-so`z tarjima*

Tarjima ko'p qirrali jarayon bo'lib, u o'zining madaniy va badiiy ahamiyatini saqlab qolgan holda manba matnning mohiyati va nozik tomonlarini ko'rsatuvchi tilga o'tkazishni nazarda tutadi. Til, madaniyat va ijodning o'zaro nozik ta'siri adabiy asarlarni tarjima qilishni ayniqsa qiyinlashtiradi. Ushbu maqola adabiy asarlardagi iboralarning tarjimasi bo'yicha tarjimonlar duch keladigan ko'plab muammolarni o'rganadi va bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun qo'llaniladigan strategiyalarni taqdim qiladi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

Badiiy tarjima, o'z nomidan ko'rinib turibdiki, romanlar, hikoyalar, she'rlar, bir so'z bilan aytganda, barcha turdagi nasriy va nazmiy adabiy asarlarni tarjima qilishga qaratilgan. Gomer va Sofoklning maktabda klassik ta'limning bir qismi sifatida o'qish tarix, siyosat, falsafa va yana boshqa ko'plab fan sohaslarini tushunishga yordam bersa, zamonaviy tarjimalarni o'qish turfa xalqlar madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlar, hayot falsafasi va qarashlari, qolaversa, shu mamlakat tabiati va boshqa o'ziga xosliklari haqida ajoyib taassurotlar uyg'otadi. Professional tarjimaning bu sohasi boshqa sohalarga nisbatan yuqori darajadagi ijodkorlikni talab qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, qo'llanmani tarjima qilish roman yoki she'r kabi ijodkorlikni talab qilmaydi. Badiiy tarjima nasr yoki she'riyatni bir tildan boshqa tilga olib o'tish san'atidir. Darhaqiqat, suhbatlar yoki rasmiy hujjatlarni tarjima qilishning texnik tabiatidan farqli o'laroq, adabiy asarni tarjima qilish har ikki tilda ham katta mulohaza va kuchli lingvistik qobiliyatni talab qiladi. Xorijiy tildagi adabiyotlar tasavvurimizni turli g'oyalar bilan boyitibgina qolmasdan, turli adabiy janrlar bilan tanishish va hikoya

qilish mahoratining xilma-xilligini ham doimiy ravishda oshiradi.

Asosiy qism. Odatda erkin birikmalarni tarjima qilish muammo tug'dirmaydi. Agar erkin birikmalardagi so'zlardan biri ko'chma ma'noda qo'llanilsa, uni tarjimada berish qiyinlashadi. Ingliz tilida iboralarning bir nechta turi mavjud bo'lib, ularning har birini tarjima qilishda alohida yondashuv talab etiladi. Birinchi turdagi so'z birikmasi *sifat+ot* turi. Ularning semantik strukturasi bir-biridan katta farq qiladi. Bu birikmada qo'llangan otning xususiyatini va sifatini belgilaydi. Agar ingliz tilidagi "free educational institution" birikmasi tarjima qilinsa, undagi 'free' so'zi institution so'zi bilan aloqasi yo'q, bu degani ba'zi hollarda sifatlar otning xususiyatlari va sifatidan tashqari u bilan bog'liq tushunchalarni ham ifodalashi mumkin.

Yana bir misol. Ingliz tilidagi "a medical man" birikmasini tarjima qilishda "a stout person" birikmasini tarjima qilishda qo'llangan usuldan foydalanib bo'lmaydi. Ingliz tilidagi "a stout person" o'zbek tiliga "to'ldan kelgan yoki semiz odam" deb tarjima qilinadi. Ingliz tilidagi "a medical man" birikmasini o'zbek tiliga tarjima qilishda so'zma-so'z tarjima to'g'ri kelmaydi. Bu yerda ikki so'z bitta ma'noni ifodalaydi va u "shifokor" deb o'giriladi. O'zbek tilida ham bunday bitta ma'noni ifodalovchi birikmalarni ko'plab uchratish mumkin.

Masalan, "tog' qo'yi", "malla sochli", "devor soati" va hokazo. Bir otni bir nechta sifat aniqlab kelishi mumkin bo'lgan hollar ham uchraydi. Bunda aniqlanmish bo'lib ot kelishi mumkin. Masalan, "temir xotin", "ichkari uy kaliti" kabilar.

Ingliz tilida aksariyat hollarda otlarni aniqlab kelgan so'zlar (bular ot ham, sifat ham bo'lishi mumkin)ni qaysi biri ekanligini aniqlash mushkul bo'ladi. Masalan, "retail philanthropy business" birikmasi nima ma'noni anglatganini bir qarashda anglash oson emas, chunki uni ikki xil tushunish mumkin. O'zbek tilida bunday hollar deyarli uchramaydi.

Ingliz iboralarning yana bir xususiyati shuki, otni aniqlab kelgan sifat tushirib qoldirilgan holatlar ham uchraydi. Masalan, "dry pruning" iborasini olsak. Bu iborani so'zma-so'z tarjimasi "quruq butash" bo'ladi. So'z birikmasining ma'nosi daraxt shoxlari quruq bo'lgan paytda qilingan butashni ifodalaydi.

Tarjima jarayonida so'z birikmalarining semantik hamda tuzilish xususiyatlarini hisobga olish lozim. Bunda birinchi navbatda otni tarjima qilib olish tavsiya etiladi, chunki qanday aniqlanmish qo'llanmasin, hammasi otni aniqlab keladi va ot gapda eng muhim ma'noni ifodalaydi. Tarjimonning keyingi vazifasi gapdagi ma'no guruhlarini ajratib olish hisoblanadi. Gapning ma'no guruhi ajratib olingach, ot va sifat o'rtasidagi grammatik aloqalar turi aniqlanadi. Otdan oldin kelgan so'z va so'zlar uni aniqlab keladi. Agar gap ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinsa, uni o'zbek tili grammatikasi qoidalari asosida va aksincha, agar gap o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilinsa, ingliz tili grammatikasi normalariga asoslanib tarjima qilinadi. Aksariyat hollarda ingliz va o'zbek tili erkin birikmalarining tartibi ikki tilda ham bir-biriga mos kelishi mumkin:

"Strategic Arms Limitation Treaty" - Strategik qurollarni cheklash shartnomasi.

Bunday tarkibda aniqlovchi bo'lgan iboralarni tarjima qilishning bir nechta usuli mavjud:

1. Ingliz tilidagi ot oldidan kelgan aniqlanmish o'zbek tilida ham shu tartibda tarjima qilinadi: "a cheap ticket" - "arzon chipta", "an expressive word" - "ifodali so'z".
2. Ingliz tilida *ot+ot* shakli kelgan ibora ham xuddi yuqoridagidek tarjima qilinadi, bunda o'zbek tilidagi iboraga bir nechta ibora to'g'ri kelishi mumkin: "opposition leader" - "muxolifat lideri", "muxoliflar lideri", "opozitsiya lideri".
3. Otni aniqlab kelgan inglizcha iboralar o'zbek tiliga bog'lovchilar yordamida tarjima qilinadi: "youth unemployment" - "yoshlar o'rtasidagi ishsizlik".

4. Ingliz tilidagi aniqlanmish va ot o'zbek tiliga izohlovchi orqali tarjima qilinishi mumkin: "his millionaire friend" — "uning millioner do'sti".

5. Ba'zan ingliz iboralarining bir qismi (yoki alohida qismlari) tasviriy yo'l bilan, ya'ni bir nechta so'z yordamida tarjima qilinishi mumkin: "a bargain counter" - "narxi tushirilgan (pasaytirilgan) mollardokon (bo'lim)i".

6. Ingliz tilidagi tarkibida aniqlovchi bo'lgan iboralarni tarjima qilishda aksariyat hollarda ibora tarkibidagi muayyan so'zni/otni boshqa otga o'zgartirish zarur va bu tavsiya etiladi. Masalan, "free educational institutions" o'zbek tiliga "bepul o'qiladigan oliy o'quv yurtlari" deb tarjima qilinishi lozim, chunki "free" so'zi "institutions" otini emas, balki "educational" so'ziga aloqasi bor. Xuddi shu fikr "Parliamentary Labour Party" birikmasiga ham aloqador. Bu iborani o'zbek tiliga "Leyboristlar partiyasining parlament fraksiyasi" deb tarjima qilish o'zbek tili grammatikasining qoidasiga to'liq muvofiq keladi.

Tarjimani to'liq berish maqsadida ba'zi hollarda aniqlovchini ayni shu gapda qo'llangan boshqa ot bilan tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol tariqasida "dismal array of titles" birikmasini ko'rib chiqaylik. Bu iborani o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilish ma'noga putur yetkazadi, shuning uchun uni "dismal" so'zining aniqlovchisi "titles" otini emas, balki "array" otini aniqlab kelganligi uchun birikmani "eng yomon (eshitiladigan yoki quloqqa yoqmaydigan) laqablar yig'indisi" deb tarjima qilishga to'g'ri keladi.

Aksariyat hollarda ingliz tilidagi aniqlanmishli iboralar o'zbek tiliga ravishli iboralar bilan tarjima qilinadi:

to be

to have

to give + A + N phrase

to take

Yuqoridagi namunalarga quyidagi misollarni keltirish mumkin: "to have a good sleep" - "yaxshi (tiniqib) uxlamok", "to take a deep breath" - "chuqur nafas olmok", "to give a loud whistle" - "qattiq hushtak chalmoq", "to have a good lunch" - "yaxshi (mazali taom yeb) tushlik qilmoq" va shu kabilar.

8. Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda shunday hollar uchraydiki, turli ekstralingvistik omillar ta'sirida tarkibida fe'lli iboralar mavjud gaplar va ularning tuzilishi butunlay o'zgarib ketadi. Masalan. "He had "1 don't know expression" in his face" - "Uning yuzi hech narsa bilmasligini ifodalab turardi". Bu borada O.V. Petrova shunday deb yozadi: "Tarjimaning muayyan usulini tanlash asosan ibora komponentlari o'rtasidagi semantik aloqalar, grammatik norma hamda tarjima tilidagi so'z birikmasini hosil qilish xususiyatlari bilan belgilanadi"¹.

Ingliz tilining o'ziga xos aniqlovchi va aniqlanmishdan tashkil topgan iboralari mavjud bo'lib, ular ichki predikatsiyaga ega. Ularning tarjimasi asosan iboralarning stilistik xususiyatlariga bog'liq. Agar bunday aniqlovchilar yoyiq hamda ko'p qismdan tashkil topgan bo'lsa, ular odatda o'zbek tiliga to'ldiruvchi ergash gaplar yordamida tarjima qilinadi. Aniqlanmishli ibora tarkibida ot xususiyatini ifodalovchi so'zlar bo'lgan hollarda esa ular bitta ot orqali tarjima qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi: "a grab-it-and-run .. counter" - "yo'l-yo'lakay kirib ketiladigan mayxona" yoki "gazaxona".

Frazeologik birliklar nutqda tayyor holda uchraydi, ular turg'un birikmalar bo'lib, funksional va semantik jihatdan bo'linmas yoki ajralmas birliklardir.

Ingliz, o'zbek va rus tillaridagi so'z birliklarining tez o'sishi natijasida yangi frazeologizmlarni o'z

¹ O. V. Petrova. Tarjima nazariyasi. 2006, 18-bet.

vaqtida lugʻatlardan topa olmaymiz va tarjimon ularni lugʻatsiz tarjima qilishiga toʻgʻri keladi.

Biz eski frazeologik birliklarni “Большой английский - русский словарь”dan va A.V.Kuninning “Ingliz-rus tili frazeologik lugʻati”dan topa olishimiz mumkin. Tarjimon mustaqil holda frazeologiyaning asosiy nazariyasi masalalarini hal qila olish, frazeologik birliklarni toʻgʻri tanlay olish va ularning ifodaviy-uslubiy tarjimadagi vazifalarini belgilab bera olishi kerak.

Frazeologik birliklar tarjimasining asosiy qiyinchiligi shundaki, lugʻatlarning hech biri matnda frazeologik birikmalarning qoʻllanishidagi rang-barangliklarni taʼminlay olmaydi. Kuninning “Ingliz-rus tillari frazeologik lugʻati”da frazeologizmlarning koʻpchiligining tarjimasini bor. Masalan: Charity begins at home. Bu FB har xil lugʻatlarda turlicha tarjima qilingan. Myullerning “Англо-русский словарь” kitobida - “Savob oʻz uyingdan boshlanadi” deb izohlangan.

“Своя рубашка ближе к телу” birikmasining tarjimasini maqolning faqatgina negativ maʼnosini koʻrsatayapti, insonning tabiiy feʼl-atvori boʻlishi, uning qiziqishlari va xudbinligini taʼkidlayapti. BARSda berilgan tarjimada inson boshqa insonlar haqida oʻylashi, qaygʻurishi ifoda etilgan, lekin bu tarjimada kinoya yoʻq va u tabiiydir. Xornbayning lugʻatida shu FB “Charity begins at home” — A person’s first duty is to help members of his own family, deb keltirilgan. Bu misol shuni koʻrsatadiki, frazeologizmlarning lugʻatlarda har xil tarjima shakllari berilishi mumkin, tarjimon buni hisobga olishi zarur.

Rus, ingliz va oʻzbek tillarida frazeologizmlarning soʻzma-soʻz toʻgʻri keluvchi koʻpgina turlari bor. Masalan: to play with fire - играть с огнём — oʻt bilan oʻynashmoq.

Frazeologizmlarni tarjima qilish chogʻida shuni yodda saqlash kerakki, har qanday tilning frazeologizmi shaxsning ichki his-hayajonini ifodalash xususiyatiga ega.

Frazeologik birliklarni obrazli asosda tarjima qilayotganda, ularni ifoda qilishda aniq namunalar, qoidalar mavjudki, buning 4 xil yoʻlini koʻrsatish mumkin:

1. Umumiy obrazlilikni saqlash.
2. Obrazlilikni qisman oʻzgartirish.
3. Obrazlilikni umuman oʻzgartirish.
4. Obrazlilikdan voz kechish.

Fingers have light - Qoʻli qingʻirning dili qingʻir.

Fingers beepers, loses meepers - Topgan niyoz, topmagan piyoz.

Fiddle while Rome is burning - Kimga toʻy. kimga aza.

First think then speak - Oldin oʻyla, keyin soʻyla.

Xulosa. Umumiy bir tarzda aytganda, frazeologik birliklarni tarjima qilish hamma vaqt ham oson emas. Frazeologik birliklarning koʻpchiligi emotsional va ekspressiv maʼno tashiydi va milliy xususiyatga ega boʻladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarova S. A. Лингвостилистические средства и когнитивно-прагматическая значимость художественного портрета (на материале английских художественных текстов) Авторы дис.канд. фил. наук-Ташкент, 2005.
2. Haberland H. Linguistics and pragmatics // Journal of pragmatics/ -Amsterdam: John Benjamin’s, 2001.
3. Hartman R. I. Contrastive textology and translation. London. 1981
4. Salomov Gʻ. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent “Oʻqituvchi” - 1983.
5. Salomov Gʻ. Tarjima nazariyasiga kirish. T. 1990.
6. Sharipov J. Badiiv tarjimalar va moxir tarjimonlar. Toshkent. 1977